Maciej Ławrynowicz, Agnieszka Marcinkiewicz

Współpraca pomiędzy Polską a Unią Europejską w dziedzinie edukacji

Wstęp

Strategicznym celem Polski jest przystąpienie do UE. Nie jest to jednakże cel sam w sobie. Dla Polski przystąpienie do Unii oznacza utrwalenie przemian demokratycznych, dokonanie transformacji systemowej i przyspieszenie rozwoju gospodarczego.

Stabilizacja procesu przemian, umocnienie demokracji i gospodarki rynkowej w Polsce leży nie tylko w naszym interesie, ale także w interesie krajów Unii. Przyczyni się to do stabilizacji politycznej i wzmocnienia konkurencyjności całej Europy w gospodarce światowej.

Charakterystyką polskiego dążenia do zjednoczenia jest chęć aktywnego uczestniczenia we wszystkich płaszczyznach integracji w formie pełnej równoprawności i aktywności. Jedną z wielu płaszczyzn, na której dynamicznie rozwija się współpraca pomiędzy Polską a krajami UE, jest szeroko rozumiana edukacja i szkolenia.

1. Organizacyjne formy współpracy edukacyjnej Unii Europejskiej

Kwestie edukacyjne w początkowym okresie istnienia EWG pozostawiono wyłącznie w gestii krajów członkowskich. Dopiero w latach 70., w związku z przygotowaniem do budowy rynku wewnętrznego, podjęto pewne działania związane z wymianą studentów, przyjęto ogólne zasady wzajemnego uznawania dyplomów uniwersyteckich, pozostawiając jednocześnie w zakresie kompetencji narodowych

większość kwestii podstawowych, określających konstytucyjne ramy narodowych systemów edukacji[1].

Integracja rynków europejskich powoduje ewolucję i zmiany narodowych systemów edukacji państw członkowskich. Wymuszone jest to przez intensywność kontaktów gospodarczych we wspólnej przestrzeni ekonomicznej, co wymaga dostosowań zarówno w sferze programów szkolnych i uniwersyteckich, jak i w zakresie rozwiązań instytucjonalnych.

Dodatkowym elementem, który przyspieszył znacznie ustanowienie edukacji i dokształcania za priorytetową dziedzinę w sferze działań Wspólnoty były lata 1991 – 1996, które należały do jednych z najtrudniejszych w gospodarce Unii, tak pod względem tempa wzrostu gospodarczego, jak i wiążącego się z nim poziomu zatrudnienia[2].

W konsekwencji łączenia się rynków, coraz większego przepływu kapitału, towarów, usług i ludzi oraz sytuacji na europejskim rynku pracy kwestie edukacji i szkoleń zostały wysunięte na plan pierwszy. Doprowadziło to opracowania wspólnego ponadnarodowego stanowiska w tej sprawie.

Działalność wspólnoty ma w tym zakresie na celu przede wszystkim:

- rozwój europejskiego wymiaru edukacji, zwłaszcza poprzez naukę i rozpowszechnianie języków państw członkowskich;
- popieranie wymiany studentów i nauczycieli, zwłaszcza poprzez zachęcanie do uznawania na uczelniach dyplomów i okresów studiów;
- wspieranie współpracy pomiędzy ośrodkami edukacyjnymi.

Przede wszystkim podkreśla się rolę kształcenia zawodowego, jako aktywnego instrumentu polityki rynku pracy, mogącego w sposób aktywny i ciągły sprzyjać zmniejszeniu bezrobocia zarówno w długim, jak i w krótkim okresie. Kładzie się nacisk na długoterminowe inwestycje w kapitał ludzki jako element prowadzący do wzrostu konkurencyjności gospodarczej[3].

W tym zakresie przypisuje się główną rolę narodowym systemom edukacji, które powinny ulec znacznym przeobrażeniom, zaleca się również działania zmierzające do promocji zaangażowania sektora prywatnego w system edukacyjny w celu ułatwienia przepływu informacji na temat koniecznych zmian programowych. Poprzez wymianę ludzi i idei europejska współpraca może przyczynić się do podniesienia ogólnej jakości metod i technik nauczania i rozwoju bardziej odpowiednich sposobów sprostania wyzwaniom nowych potrzeb edukacyjnych.

Aby sprostać tym wszystkim zadaniom, zmieniającym zarówno narodowe systemy edukacji, poprzez wspólny wysiłek państw członkowskich, jak i w znacznym

---

[1] W. Rabczuk, *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej na tle przemian w szkolnictwie krajów członkowskich*, Warszawa 1994, s. 63.

[2] H. Latkiewicz, *Problemy zatrudnienia w UE*, „Wspólnoty Europejskie" 1998 nr 10, s. 45.

[3] Decyzja UE z dnia 6 grudnia 1994 r.

stopniu kształtującym systemy na europejskim rynku pracy, państwa członkowskie podejmują wiele inicjatyw, realizując programy, których zadaniem jest osiągnięcie ww. celów[4].

Działania podjęte przez organy UE obejmują nowe rozwiązania w walce z bezrobociem oraz zwiększają konkurencyjność poprzez zastosowanie wiedzy w zaspokajaniu nowych potrzeb społecznych, zwiększa korzyści z ciągłego kształcenia i znoszą różnice w dostępie do edukacji.

Udział krajów ubiegających się o członkostwo w programach UE (na równych prawach), ma na celu zademonstrowanie, w jaki sposób są wdrażane polityka i instrumenty UE w dziedzinie edukacji i zatrudnienia. Sprostanie wyzwaniom ukrytym w hasłach: wzrost, konkurencyjność, zatrudnienie oraz idea społeczeństwa uczącego się, jest tak samo istotne dla krajów stowarzyszonych, jak i dla krajów UE.

Udział Polski w programach unijnych ma pomóc:

- we wnoszeniu udziału odnoszącego się do ekonomicznej i kulturowej współpracy w zjednoczonej Europie,
- w zaznajomieniu z praktyką współpracy w UE i z metodami użytymi w programach UE,
- odpowiadać na potrzeby polityki wewnętrznej i jednocześnie znajdywać rozwiązania dla powszechnych, wspólnych problemów

Wymiana z krajami nie będącymi jeszcze członkami UE umożliwi młodym ludziom zaangażowanie i lepsze zrozumienie ich własnej sytuacji i kultury. Programy dostarczają możliwości bycia aktywnym i zaangażowanym w różne formy demokracji. Działania przygotowujące, takie jak studia, pobyty i szkolenia, umożliwiają młodym ludziom i osobom pracującym z młodzieżą udział ww. akcjach. Tak realizowana współpraca nie dotyczy więc bezpośrednio systemu edukacji jako całości, ale raczej kształtuje wychowawczo i światopoglądowo.

1.1. Tempus – program mobilności transeuropejskiej w szkolnictwie wyższym

Program Tempus[5] jest częścią programu Phare wspierającego kraje Europy Środkowowschodniej, a dokładnie służyć ma wsparciu reformy szkolnictwa wyższego. Powołany on został decyzją Rady Ministrów wspólnot europejskich 7 maja 1990 roku. Polska wraz z Węgrami przystąpiła do programu od początku jego istnienia, pozostałe zaś kraje przystępowały sukcesywnie w późniejszym okresie. Obecnie do korzystania z funduszu uprawnionych jest trzynaście krajów.

---

[4] H. Latkiewicz, *Decyzja Rady UE w sprawie wzmocnienia współpracy w dziedzinie zatrudnienia*, „Wspólnoty Europejskie" 1998 nr 9, s. 61.

[5] A. Dziewulska, *Wsparcie polskiego szkolnictwa wyższego przez program Tempus*, „Wspólnoty Europejskie" 1997 nr 10, s. 30.

Pierwszy etap programu – *Tempus I* obejmował lata 1990 – 1994, etap drugi *Tempus II* – lata 1994–1998 (decyzja Rady Ministrów z 23 sierpnia 1993 roku), a w październiku 1996 roku Rada przedłużyła okres funkcjonowania programu do roku 2000 – *Tempus II bis*.

Dziedziny priorytetowe przez dwa pierwsze lata działalności ustalane były decyzjami Komisji Europejskiej i były jednolite dla wszystkich krajów. W kolejnych latach do ustalania celów priorytetowych włączeni zostali przedstawiciele rządów państw beneficjentów, a dziedziny priorytetowe dopasowano do wymogów państw partnerskich.

Dziedzinami priorytetowymi w realizacji programu *Tempus* dla Polski są: zarządzanie i administracja gospodarcza, ekonomia, inżynieria i technologia, ochrona środowiska, rolnictwo i przemysł rolny, medycyna, nauki społeczne związane z procesem przemian społeczno-gospodarczych, nowożytne języki europejskie oraz studia europejskie. Wyżej wymienione dziedziny uzupełnione zostały w drugim etapie programu o zmiany „strukturalne" w narodowych systemach edukacji – wprowadzenie trzyletnich studiów licencjackich i dwuletnich magisterskich, rozwój studiów europejskich oraz nawiązanie współpracy między uczelniami a przedsiębiorstwami. Ustalono także nieprzyznawanie dotacji do programów nie związanych ściśle z określonymi priorytetami.

W ramach programu realizowane były cztery rodzaje projektów:

- JEP – (Joint European Projects) – projekty współpracy międzyuczelnianej trwające od 1 do 3 lat. Z tych projektów wyodrębniono nową formę JEN (Joint Europen Network) – sieć współpracy międzyuczelnianej, jako kontynuację najlepszych projektów JEP przewidzianych na kolejne dwa lata.
- IMG – Indyvidual Mobility Grants – stypendia indywidualne. Obecnie ta forma projektów dotyczy jedynie pracowników uczelni i doktorantów, dotacja przyznawana jest na prowadzenie wykładów za granicą, podnoszenie kwalifikacji, staże oraz przygotowanie materiałów dydaktycznych.
- CME – Complementary Measures – działania uzupełniające. Projekty mają służyć wspieraniu reform instytucjonalnych uczelni, rozpowszechnianiu osiągnięć programu Tempus i rozwoju polityki edukacyjnej na poziomie szkolnictwa wyższego.
- YEX – Youth Exchange – projekty wymiany młodzieży – od roku 1995 projekty związane z wymianą młodzieży przejęła XXII Dyrekcja Generalna Komisji Europejskiej.

W pierwszym etapie programu *Tempus* udział brało 57 uczelni (1 niepaństwowa), złożono 1741 wniosków, a zrealizowano 257 projektów. Dotacje wyniosły 97,5 mln ECU. Najaktywniejszymi partnerami w realizacji projektów JEP były Wielka Brytania (162 projekty), Niemcy (109), Francja (104) i Holandia (90). Stypendia otrzymało 6419 pracowników i 5316 studentów z polskich uczelni.

Na realizację programu *Tempus II* Polska otrzymała 65 mln ECU z funduszu Phare oraz 300 tys. ECU dotacji z Ministerstwa Edukacji Narodowej. Z tej kwoty 91% przeznaczono na projekty JEP, a dotyczyły one następujących dziedzin: wpro-

wadzenia nowych technologii i nauk 49%, zarządzania 14%, nauk społecznych 10%, nauk przyrodniczych i matematyki 8%. Podobnie jak w pierwszy etapie polskie uczelnie najczęściej współpracowały z uczelniami z Wielkiej Brytanii (67% zrealizowanych projektów), Niemiec (47%), Francji (43%), Holandii (28%), Belgii i Włoch (po 25%).

W czasie realizacji programu *Tempus I* i *II* spośród krajów beneficjentów Polska otrzymała najwięcej środków (207,53 mln ECU) i zrealizowała 666 projektów w latach 1990 – 1997.

Dziedzinami priorytetowymi w latach 1998 – 2000 dla Polski są:

- Projekty ułatwiające udział w programie *Socrates – Erasmus* mające na celu unowocześnienie zarządzania i administracji uczelni i stworzenie podstaw europejskiego systemu transferu kredytów.
- Popieranie realizacji działań przygotowujących do przyszłego członkostwa poprzez harmonizację zawartości programów nauczania dla sześciu zawodów medycznych w nawiązaniu do dyrektywy UE dotyczącej studiów europejskich, rozwoju badań w zakresie bezpośredniego popierania przystąpienia Polski do UE.

Także działania programu *Tempus II* bis opierają się na szkolnictwie wyższym, oraz dodatkowo swym zasięgiem obejmują również nie naukowych pracowników szkolnictwa wyższego – ministrów, urzędników, organizacje pozarządowe i skupiają się na ponownym rozważeniu miejsca uczelni wyższej w społeczeństwie, jako instytucji transferu wiedzy, umiejętności i wartości, czynników niezbędnych w pluralistycznej demokracji. Uczelnie wyższe stać się więc mają miejscem rozwoju kapitału ludzkiego nosiciela wartości, tradycji i myśli – przyszłego mieszkańca Europy. Oznacza to, że pierwsze fazy programu *Tempus* zlikwidowały drastyczne różnice między poziomem nauczania uczelni na Wschodzie i Zachodzie, co umożliwiło skupienie się na priorytetach wspólnych dla całej Unii.

Innym ważnym zadaniem programu *Tempus II bis* jest przygotowanie szkolnictwa wyższego krajów stowarzyszonych do zarządzania uczelnią. Projekty University Management JEP's obejmować mogą zarówno zarządzania bieżące, jak i strategiczne, projekty przystosowania do udziału w programach UE, usprawnienie administracji, finansów, zarządzania informacją.

Indyvidual Mobility Grants przyznawane są na działalność związaną z przyszłym wstąpieniem do UE i udziałem w programach *Socrates* i *Leonardo* oraz na szkolenie personelu administracyjnego i menedżerów uczelni wyższych.

Działania podjęte w ostatniej fazie programu *Tempus* są ostatecznym krokiem, aby współpraca w dziedzinie szkolnictwa wyższego odbywała się na zasadzie równorzędności partnerów.

Trudno przecenić także rolę programu *Tempus* w kształtowaniu kadr niezbędnych z punktu widzenia organizacji przyszłego członkostwa Polski w UE. Nowe priorytety w tym programie dla krajów stowarzyszonych zawierają: „budowanie instytucji" (building institutions), co oznacza proces przygotowania krajowej ad-

ministracji, gospodarki i ciał ustawodawczych do współpracy z Unią Europejską i dostosowania do standardów i kryteriów znanych jako „Acquis Communautaire", niezbędnych do integracji z administracją i regulacjami Unii.

1. 2. Program Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci[6] to program wspólnot europejskich, którego celem jest realizacja polityki w zakresie kształcenia zawodowego. Decyzja o powołaniu programu do życia powzięta została przez Radę Ministrów UE w dniu 6 grudnia 1994 roku, a okres jego realizacji przewidziany został od 1.01.1995 do końca roku 1999.

Główne cele stawiane przed programem to: poprawa jakości działań związanych z kształceniem i szkoleniem zawodowym oraz ich promocji, podnoszenie kwalifikacji osób zajmujących się kształceniem i szkoleniem zawodowym w celu sprostania wymaganiom rynku pracy, wspieranie innowacyjnych programów kształcenia i szkolenia zawodowego, wspieranie i uzupełnianie polityki krajowej oraz inicjatyw w zakresie kształcenia i szkolenia zawodowego[7].

W ramach programu mogą być również realizowane projekty o priorytecie krajowym, lecz zgodne z celami ramowymi programu *Leonardo da Vinci* (cele ramowe określone zostały przez decyzje Rady, natomiast priorytety krajowe i wspólnotowe ustalane są corocznie).

Program obejmuje trzy dziedziny kształcenia i doszkalania zawodowego:

1) wszystkie formy wstępnego szkolenia i kształcenia zawodowego (zawodowe, średnie techniczne, praktyki),

2) doskonalenie zawodowe pracowników,

3) uczenie się przez całe życie, co ma na celu dodatkowe przygotowanie zawodowe i gromadzenie doświadczeń przez cały okres aktywności zawodowej.

Program obejmuje wiele zagadnień: doradztwo zawodowe, kształcenie otwarte na odległość, współpraca między instytucjami edukacyjnymi, uczelniami wyższymi oraz przedsiębiorstwami, poprawa jakości kształcenia i szkolenia zawodowego oraz tworzenie systemu uznawania kompetencji, promowanie równości szans oraz dostęp do kształcenia i szkolenia zawodowego kobiet, mężczyzn oraz niepełnosprawnych.

Program podzielony jest na trzy działy:

- rozwój i doskonalenie krajowych systemów kształcenia i szkolenia zawodowego,
- doskonalenie form przygotowania zawodowego ze szczególnym naciskiem na szkolenie studentów i pracowników przedsiębiorstw oraz współpracy uczelni z przedsiębiorstwami,

---

[6] Opracowana na podstawie danych z Biura Koordynacji i Kształcenia Kadr.

[7] *Human resource developement and training strategies: the experience and result of Eurotecnet programme*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1995, s. 15.

- rozwoju umiejętności językowych i wiedzy oraz upowszechnianie innowacji z zakresu kształcenia i szkolenia zawodowego.

Każdemu z wyżej wymienionych działów odpowiadają różne rodzaje projektów oraz procedur ich kwalifikacji. Program *Leonardo da Vinci* wykazuje komplementarność z innymi działaniami wspólnoty europejskiej na polu edukacji i kształcenia. Wraz z programem *Sokrates* promowane jest kształcenie ustawiczne, wspierana współpraca między instytucjami kształcenia i szkolenia zawodowego oraz transfer innowacji. Oba programy skierowane są do placówek oświatowych, jednakże wyróżnikiem ich jest to, ze program *Sokrates* dotyczy edukacji jako całości, a *Leonardo da Vinci* jedynie działań edukacji i kształcenia zawodowego.

Program obejmuje swą działalnością piętnastkę państw UE, kraje EFTA, Norwegię, Islandię, Lichtenstein, od 1997 kraje Europy Środkowowschodniej (Czechy, Węgry, Rumunia, Cypr), a od marca 1998 – Polskę i Słowację.

Program *Leonardo da Vinci* w ramach realizowanych projektów oddziaływać ma na trzy główne grupy odbiorców. Osoby fizyczne biorące udział w programie zwiększają swoje szanse na rynku pracy, program jednakże nie pomaga w bezpośrednim znalezieniu zatrudnienia. Małe i średnie firmy dzięki oddziaływaniu realizowanych projektów kontaktują się z podmiotami tworzącymi podaż i popyt na rynku pracy, a poprzez określanie wymagań co do treści oraz jakości kształcenia i doskonalenia zawodowego wpływają na rynek pracy i stają się bezpośrednimi użytkownikami efektów podejmowanych działań. Studenci, absolwenci oraz młodzi pracownicy biorący udział w stażach i wymianach zdobywają i doskonalą kwalifikacje zawodowe oraz ćwiczą tzw. kluczowe umiejętności. W czasie wyjazdów następuje również rozwój osobisty stażystów, wynikający z adaptacji do nowego otoczenia społecznego, kulturowego oraz potencjalny wzrost mobilności.

Program obejmuje trzy typy akcji:

1. Międzynarodowe projekty pilotażowe, których celem jest tworzenie wspólnych modułów wstępnego i ustawicznego kształcenia zawodowego w wymiarze współpracy międzynarodowej; rozpoznawania wymaganych umiejętności na rynku pracy UE oraz doskonalenia metod nauczania języków obcych.

2. Międzynarodowe wymiany i staże obejmują pięć priorytetów: nabywanie nowych umiejętności, tworzenie ściślejszych powiązań między instytucjami szkolenia i kształcenia zawodowego a przedsiębiorstwami, zwalczanie ograniczeń w dostępie do rynku pracy i życia zawodowego, promowanie inwestowania w zasoby ludzkie oraz upowszechnianie dostępu do umiejętności zawodowych za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego, w ramach uczenia się przez całe życie. Program przeznaczony jest dla uczniów szkół zawodowych, studentów i absolwentów szkół wyższych, młodych wchodzących na rynek pracy, bezrobotnych i kadry zajmującej się szkoleniem, organizacją i nauczaniem zawodu.

3. Badania i analizy mają za zadanie rozwój wiedzy na polu kształcenia i szkolenia zawodowego (w ścisłym powiązaniu z tematyką projektów pilota-

żowych), przewidywania potrzeb związanych z przygotowanie zawodowym, tworzenia nowych typów praktyk i szkoleń, systemu przejrzystości kwalifikacji oraz zainteresowanie szkoleniem zawodowym.

Polska uczestniczy w programie od 1 marca 1998 roku. Wyniki konkursu w roku 1998 na projekty działań w ramach programu *Leonardo da Vinci* przedstawione są w poniższej tabeli.

Tabela 1. Zaakceptowane projekty w ramach programu *Leonardo da Vinci* na rok 1998

Zaakceptowane projekty	Wymiany i staże	Projekty pilotażowe	Badania i analizy
	46	15	2
Beneficjenci	1049 w tym: uczniowie 46% kadra 22% młodzi pracownicy i bezrobotni 32%	–	–
średni czas trwania	6,4 tyg.	24 miesiące	18 miesięcy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BKiKK.

Promotorami projektów najczęściej były szkoły zawodowe, technika, centra kształcenia praktycznego, szkoły wyższe, ale również kuratoria, urzędy miast, stowarzyszenia, fundacje i izby rolnicze.

Tematyka projektów pilotażowych dotyczyła różnorakich dziedzin: ochrony środowiska, technik multimedialnych (zarówno w nauczaniu zawodu, jak i języka obcego), szkolenia kadr (animatorów kultury, kadry akademickiej), systemów doskonalenia kwalifikacji i tworzenia regionalnej sieci doradczej, doskonalenia umiejętności zawodowych kobiet, bezpieczeństwa pracy, tworzenia przedsiębiorstw wirtualnych, itd. Czas trwania wszystkich projektów przewidziano na 24 miesiące.

Wśród międzynarodowych wymian i staży znakomitą większość (56% zaakceptowanych projektów) stanowiły działania dotyczące tworzenia więzi między instytucjami kształcenia i szkolenia zawodowego a przedsiębiorstwami oraz dotyczące likwidacji ograniczeń w dostępie do rynku pracy – 22%.

Decyzją Rady Ministrów UE (26 IV 1999) przedłużono działanie programu (nadając mu nazwę *Leonardo da Vinci II*) na lata 2000 – 2006 i przeznaczono na ten cel kwotę 1,15 mld euro. Druga edycja programu ma trzy zasadnicze cele:

1) doskonalenie umiejętności i kompetencji zwłaszcza ludzi młodych w początkowej fazie szkoleń i dokształcania, ze szczególnym uwzględnieniem późniejszej pracy zawodowej,

2) podniesienie jakości i dostępu do ciągłego procesu szkoleń i doskonalenia zawodowego oraz zdobywania umiejętności,

3) promowanie i wzmacnianie udziału szkoleń i dokształcania zawodowego w procesie zwiększania innowacyjności i konkurencyjności.

Cele te realizowane będą przez pięć typów działań;

- mobilność – założeniem jest danie możliwości 250 tys.uczestników pracy lub szkolenia za granicą,
- projekty pilotażowe rozwijające innowacyjność i jakość,
- doskonalenie umiejętności językowych,
- międzynarodowe sieci wymiany doświadczeń i praktyki,
- rozpowszechnianie materiałów informacyjnych.

Program z założenia stanowić ma część innych unijnych programów, a w szczególności *Socrates II* i kolejne edycje programu *Młodzież dla Europy* (Youth 2000) stanowiących wyraz europejskiej praktyki współpracy edukacyjnej, dotyczącej szkoleń i dokształcania zawodowego oraz młodzieży.

3.1. Program Sokrates w Polsce

Sokrates[8] jest programem UE dla współpracy na polu edukacji, obejmującym okres 1995 – 1999. Koncentruje się na rozwoju w europejskim wymiarze edukacji i poprawie jej jakości.

Sokrates jest pierwszą europejską inicjatywą obejmującą edukację bez względu na wiek i formę nauki poprzez rozszerzenie oferty koncepcji kształcenia ustawicznego.

Program *Sokrates* składa się z 6 podstawowych części:

- Erasmus (szkolnictwo wyższe),
- Comenius (edukacja szkolna),
- Lingua (promocja nauki języków),
- ODL (nauczanie otwarte i na odległość),
- edukacja dorosłych.
- wymiana informacji i doświadczeń w systemie edukacji i polityce edukacyjnej.

Sokrates operuje budżetem 850 mln ECU przez okres 1995 – 1999, który to budżet był zrewidowany w roku 1997.

Fundusz jest przeznaczony do wspierania szerokiego zakresu działań m.in.:

- tworzenie i promocji międzynarodowych projektów i współpracy;
- rozwoju programów, metod i sposobów nauczania oraz innych produktów edukacyjnych;
- wymiany nauczycieli i uczniów;
- międzynarodowych kursy szkoleniowe dla obsługi edukacji;
- pobytów ułatwiających przygotowanie projektów i wymianę doświadczeń;
- przygotowania studiów, analiz, przewodników i zbierania danych;
- oceny projektów;
- rozpowszechniania wniosków i wyników badań.

---

[8] Opracowano na podstawie materiałów BKiKK w Warszawie.

Program *Sokrates* jest blisko powiązany także z innym akcjami UE, w szczególności z programami *Leonardo da Vinci* i *Młodzież dla Europy III* i różnymi częściami 4. *Ramowego Programu Badań i Rozwoju Technologii.*

Program *Sokrates* jest realizowany w Polsce zgodnie z kontraktem zawartym z Komisją Europejską (nr 95-PECO-SOC-0016). W ramach tych działań przeprowadzono szeroką kampanię informacyjno-promocyjną programu.

Formalne przyjęcie Polski do programu nastąpiło 1 marca 1998 roku.

Program *Sokrates* jest programem współpracy europejskiej uczelni i szkół wszystkich typów. Podstawowym celem programu jest doskonalenia jakości kształcenia dzieci, młodzieży i dorosłych, a także kształtowanie tożsamości europejskiej i wspomaganie procesów przystosowania się do nowych warunków społeczno-ekonomicznych w perspektywie rozszerzenia procesów integracyjnych w Europie.

Cele te są realizowane poprzez wymianę informacji i doświadczeń w dziedzinie edukacji na wszystkich szczeblach kształcenia, wymianę studentów i nauczycieli, w tym nauczycieli akademickich, realizacje wspólnych projektów oraz wprowadzenie tematyki i perspektywy europejskiej w kształceniu („wymiar europejski" w edukacji). Realizacja tych celów odbywa się w ramach poszczególnych programów składających się na program Sokrates.

Program *Erasmus*

Jest on programem europejskiej współpracy uczelni. Program jest realizowany w ramach dwóch akcji.

Akcja I: Wsparcie uczelni przy wprowadzaniu europejskiego wymiaru studiów.

– Działania objęte *kontraktem uczelnianym.*

Kontrakt uczelniany jest umową zawartą pomiędzy uczelnią a Komisją Europejską.

– *Projekty sieci tematycznych*

Celem projektów jest najczęściej rozwój programów nauczania w określonych dziedzinach akademickich lub programów interdyscyplinarnych, z uwzględnieniem wymiaru europejskiego tych programów.

Akcja II: Stypendia na wyjazdy studentów.

W ramach tej akcji wspierane są finansowo wyjazdy studentów na studia za granicę.

W chwili obecnej na rok akademicki 1999/2000 przez Komisję Europejską zostało zatwierdzonych 76 wniosków, w tym 18 uczelni niepaństwowych.

W kolejnym terminie składania wniosków (15.11.1999) od 12 do 20 uczelni, głównie niepaństwowych, zamierza przystąpić do programu.

Z satysfakcją należy odnotować, że liczba polskich uczelni obecnie uczestniczących w programie, jest większa niż w niektórych krajach UE uczestniczących w programie *Erasmus* od wielu lat. Może to świadczyć o jakości przygotowywanych projektów i ogromnej potrzebie współpracy polskich środowisk akademickich z partnerami zagranicznymi.

Na rok akademicki 1998/1999 uczelnie zgłosiły na wyjazdy ponad 1500 studentów na łączny okres studiów 8944 miesięcy. Miejsca ich studiów zostały zapewnione przez zawarcie umów dwustronnych pomiędzy uczelniami polskimi i zagranicznymi. Fundusz na stypendia wyjazdowe studentów został przekazany przez Komisję Europejską dopiero na początku listopada 1998 roku. Stopień realizacji planu wyjazdów studentów będzie bliski 90%, co stanowi znacznie wyższy wskaźnik realizacji aniżeli średni stopień realizacji wyjazdów studentów w krajach UE. Fundusz na wyjazdy studentów wynosił 3,6 mln euro, co zapewniło średnią wartość stypendium 365 euro miesięcznie.

Na rok szkolny 1999/2000 zgłoszonych jest ponad 3100 studentów do wyjazdów na studia za granicą na łączny okres studiów 18 357 miesięcy. Budżet przyznany przez KE na wyjazdy wynosi 4,6 mln euro, co zapewniło wartość średnią stypendium równą ok. 250 euro. Starania czynione przez stronę polską, aby budżet tego komponentu został zwiększony, zakończyły się powodzeniem, w dniu 25.06.1999 roku uzyskano zgodę na zwiększenie funduszu o 1mln Euro, co zapewni wartość średnią stypendium równą ok. 310 euro.

Program *Comenius*

Celem programu jest promocja współpracy w obszarze edukacji szkolnej (podstawowej i średniej). Program *Comenius* jest realizowany w ramach trzech akcji:

1. *Europejskie projekty edukacyjne*

Akcja ta wspiera nawiązywanie partnerskiej współpracy szkół, aby umożliwić realizację Europejskich projektów edukacyjnych.

W wyniku akcji informacyjno-promocyjnej, a w szczególności akcji wizyt przygotowawczych polskich nauczycieli w krajach UE i organizowania takich wizyt dla nauczycieli zza granicy, do programu *Comenius* przystąpiło ponad 250 szkół.

W każdym z projektów uczestniczą co najmniej trzy szkoły – jedna z Polski i pozostałe z krajów UE. Projekty dotyczą wielu różnorodnych dziedzin, takich jak dziedzictwo kulturowe, nauka i technologia, ochrona środowiska, tożsamość lokalna i regionalna, związki między szkołą i światem pracy i inne.

2. *Edukacja międzykulturowa oraz Kształcenie dzieci imigrantów i Romów.*

Akcja ta wspiera projekty międzynarodowe, których celem jest poprawa jakości edukacji dostępnej dla dzieci imigrantów, robotników przemieszczających się ze względu na wykonywany zawód i Romów. Akcja ta wspiera również projekty, których celem jest promocja kształcenia międzykulturowego, w celu przygotowania uczniów do życia w społeczeństwie charakteryzującym się różnorodnością kulturową i językową oraz eliminacji zjawisk rasizmu i ksenofobii. Akcja ma charakter scentralizowany (zarządzana bezpośrednio przez KE). Wymagane jest współfinansowanie projektów ze środków własnych instytucji (ok. 50% całkowitego budżetu). Wielkość przyznanych grantów na projekt wynosi około 30 000 euro.

Pierwszym, dostępnym dla polskich instytucji edukacyjnych terminem składania wniosków o dofinansowanie projektów był 1 lutego 1999 roku. Złożone zostały 3 wnioski o projekty, w których polskie instytucje występują w roli partnera i 1 wniosek o projekt, w którym polska instytucja jest koordynatorem projektu. Wyniki selekcji dokonywanej przez KE nie są jeszcze znane.

3. *Doskonalenie zawodowe nauczycieli i pracowników oświaty.*

Akcja ta ma na celu promowanie rozwoju zawodowego nauczycieli i pracowników oświaty poprzez wspieranie *Europejskich projektów doskonalenia zawodowego* realizowanych przez placówki oraz organizacje oświatowe zajmujące się doskonaleniem umiejętności osób, których praca przyczynia się do kształtowania środowiska szkolnego i wysokiej jakości nauczania i uczenia się.

Akcja ta ma również charakter scentralizowany. Wymaga współfinansowania w wysokości minimum 50% całego budżetu, a wysokość grantu wynosi do 25 000 Euro. Pierwszym terminem składania wniosków był 1 lutego 1999. Akcja ta składa się z dwóch subakcji: *Europejskie projekty doskonalenia zawodowego* oraz *Stypendia dla indywidualnych uczestników kursów doskonalenia zawodowego*

Program *Lingua*

Program promuje naukę i nauczanie języków obcych oraz wspiera projekty wielostronnej współpracy w ramach następujących pięciu akcji:

A) Europejskie projekty współpracy w zakresie kształcenia nauczycieli języków obcych, w ramach tej akcji trzy projekty zastały zaaprobowane przez KE i wsparte kwotą 44 140 euro.

B) Doskonalenie zawodowe nauczycieli w dziedzinie nauczania języków obcych. W ramach tej akcji od 1 marca 1998 do 1 marca 1999 roku zaakceptowano w sumie 855 wniosków.

C) Zagraniczne staże asystenckie dla przyszłych nauczycieli języków. W tej chwili wnioski o staże są w trakcie selekcji.

D) Rozwój i wdrażanie narzędzi i metod służących nauczaniu języków obcych oraz ocenie sprawności językowych.

E) Wspólne, międzyszkolne projekty edukacyjne wspierające naukę języków obcych. W ramach tej akcji zgłoszono 42 wnioski, wszystkie zaakceptowano.

ODL – Kształcenie otwarte i na odległość (Open Distance Learning)

Komponent ten ma celu doskonalenie jakości edukacji konwencjonalnej oraz zwiększenie elastyczności kształcenia pod względem dostępu do edukacji, wyboru miejsca i formy kształcenia – dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii. Podstawowym celem komponentu ODL jest rozwijanie europejskiej współpracy pomiędzy instytucjami, które wykorzystują nowoczesne technologie i media w procesie kształcenia oraz promują kształcenie otwarte i na odległość.

W ramach tego komponentu wybrano do współpracy 9 najlepszych projektów, których głównym celem jest poprawa jakości i uelastycznienie kształcenia poprzez zastosowanie nowoczesnych technologii na wszystkich szczeblach systemu edukacyjnego i w różnych obszarach działań edukacyjnych.

Kształcenie dorosłych – Adult Education
Komponent Adult Education wspiera działania mające na celu poprawę jakości edukacji dorosłych oraz propagowanie wiedzy o Europie wśród uczących się dorosłych. Jest on adresowany do instytucji kształcenia dorosłych, uczelni i instytutów badawczych, które prowadzą badania i opracowują programy nauczania dla dorosłych oraz do organizacji specjalizujących się w popularyzacji informacji o Europie.

W chwili obecnej z 9 projektów przedstawionych Komisji Europejskiej, zaakceptowano 3, które dotyczą kluczowych zagadnień kształcenia dorosłych w Europie.

Program ARION
Jest to program służący ułatwianiu wymiany informacji i doświadczeń w dziedzinie szkolnictwa podstawowego i średniego, ogólnego, technicznego i zawodowego pomiędzy pracownikami sektora edukacji: dyrektorami szkół, nauczycielami, metodykami, przedstawicielami władz oświatowych (lokalnych, regionalnych i centralnych). W ramach programu organizowane są jednotygodniowe wizyty studyjne w grupach 10 – 12 osób, składających się z pracowników oświaty z różnych krajów. Tematy wizyt są ustalane na podstawie propozycji zgłaszanych przez władze oświatowe państw uczestniczących w programie.

W roku szkolnym 1997/1998 wyjechały 83 osoby, w roku 1998/1999 – 90 osób, a na rok szkolny 1999/2000 dokonano selekcji 82 osób.

Program EURYDICE
Celem tego komponentu jest gromadzenie i upowszechnianie informacji o systemach, reformach, rezultatach badań i innowacjach w dziedzinie edukacji. Zadaniem biura krajowego jest gromadzenie i przekazywanie informacji z kraju do Biura europejskiego oraz przekazywanie informacji z krajów UE do krajowych instytucji edukacyjnych.

4. Program Młodzież dla Europy III

Program *Młodzież dla Europy III*[9] obejmuje okres 1995 – 1999 i posiada budżet 126 mln euro. Program ten jest adresowany do młodych ludzi pomiędzy 15 i 25 rokiem życia.

[9] Opracowano na podstawie materiałów uzyskanych z Narodowej Agencji Programu „Młodzież dla Europy"

Młodzież dla Europy III stanowi istotny element w promocji współpracy dla i z młodzieżą. Celem programu jest uczestniczenie w procesie edukacji młodzieży, a szczególnie wyraża się w formach wymiany zarówno unijnej, jak i z krajami trzecimi poprzez wspieranie akcji młodzieżowych na szczeblu lokalnym.

Młodzież dla Europy III jest programem zintegrowanym z generalnym ramowym działaniem przedsięwziętym przez kraje członkowskie dla młodych ludzi, których celem jest osiągniecie następujących zadań:

- postrzeganie Unii Europejskiej jako wspólnego dziedzictwa idei historycznych, politycznych, kulturowych i społecznych;
- przeciwdziałanie separacji niektórych grup młodzieży, mające zapobiec ekstremalnym formom nietolerancji (nazizmowi, ksenofobii, antysemityzmowi itp.);
- nauka przestrzegania zasady równych praw dla wszystkich członków społeczeństwa;
- uświadomienie znaczenia demokracji i aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym;
- promowanie aktywnego udziału w działalności i instytucji nie nastawionych na zysk;
- zachęcania młodzieży niepełnosprawnej, zagrożonej patologią społeczną, bezrobotnej, żyjącej w ubóstwie, a także mniejszości narodowych, rasowych do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym;
- wspieranie rozwoju osobistego, a w szczególnie samodzielności, przedsiębiorczości i twórczości;
- rozwijanie zainteresowań poprzez poznawanie i respektowanie różnorodności kulturowej krajów europejskich.

Udział Polski w programie rozpoczął się z dniem 1 marca 1998 roku, a Komisja Europejska przeznaczyła kwotę 1 149 500 euro na wszystkie akcje związane z realizacją programu. Podział funduszy na poszczególne akcje zawiera poniższa tabela.

Tabela 2. Fundusze przeznaczone na realizację programu Młodzież dla Europy w 1998 roku.

A.I	Wymiany młodzieżowe	624 000 euro
A.II.1	Inicjatywy młodzieżowe	108 000 euro
A.II.2	Wolontariat	20 000 euro
B.I	Pracownicy młodzieżowi	366 000 euro
C	Współpraca organizacji i instytucji młodzieżowych	25 000 euro
D	Informacja dla młodzieży i o młodzieży	6 500 euro
	Całość funduszy	1 149 500 euro

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych polskiej agencji programu *Młodzież dla Europy*.

Powyższe kwoty dotyczą zadań zdecentralizowanych, w których to decyzje o przyznaniu środków podejmuje komisja selekcyjna w danym kraju.

W ramach akcji – *Wymiany młodzieżowe* spośród 52 wniosków akceptację i dofinansowanie otrzymało 39, a przeciętna kwota funduszy wyniosła 4500 euro. Najczęstszym partnerem w akcjach wymiany była Wielka Brytania (25%), Francja (20%) i Grecja (18%).

Inicjatywy młodzieżowe to możliwość realizacji projektów przez grupy nieformalne, organizacje młodzieżowe, kluby itp. o nieograniczonej tematyce, a realizacja winna mieć miejsce w środowisku lokalnym. Przy realizacji nie jest wymagany partner zagraniczny, lecz projekt mieć musi uniwersalny, międzynarodowy charakter. W roku 1998 dofinansowano 12 projektów (przeciętnie po 8700 euro), a najczęstszymi tematami były sztuka i kultura – 21%, młodzież i dzieci – 18% i informacja młodzieżowa – 15%. Dwukrotne zwiększenie budżetu na rok 1999 pozwoli na dofinansowanie około 20–30 projektów.

Kolejna akcja – *Pracownicy młodzieżowi*, pozwoliła 49 osobom pracującym z młodzieżą w Polsce złożyć wizyty studyjne w innych krajach. Również w Polsce zorganizowano 21 seminariów dotyczących integracji europejskiej oraz związanych z programem *Młodzież dla Europy*. Łączna kwota dofinansowania wyniosła 120 000 euro.

Akcje scentralizowane (fundusze rozdysponowywane częściowo przez organy unijne): *C – współpraca instytucji i organizacji młodzieżowych państw programu* i *D – informacja dla młodych ludzi* objęły 4 akcje, a dofinansowania wyniosło 42 000 euro.

5. Wnioski – rola programów w kształtowaniu systemu edukacji i rynku pracy w Polsce

We współczesnym świecie czynnik wykształcenia oraz możliwość zwiększania jego potencjału na równi z czynnikami ekonomicznymi, technologicznymi, kulturowymi i społecznymi decyduje o pozycji konkurencyjnej kraju[10]. Wpływa też na szybkość i jakość przemian, wysuwając na czoło kapitał ludzki w procesie rozwoju. Konieczność ustawicznego dokształcania i szkoleń (life-long learnig) jest nie tylko wymogiem współczesnego rynku pracy, lecz także tendencji światowych – umiędzynarodawiania i globalizacji, zmian techniczno-organizacyjnych, ekspansji technik komputerowych. Stawia to przed systemami edukacji wyzwanie likwidacji luki między kwalifikacjami (umiejętnościami) a pracą, połączenia nauczania teoretycznego z praktycznym pozyskiwaniem umiejętności na wszystkich szczeblach nauczania.

Powstanie i rozwój programów edukacyjnych w krajach Unii Europejskiej jest wyrazem działań związanych z identyfikacją i wpływem na zjawiska ponadnaro-

[10] M. Karasińska-Fendler, *System edukacji a stowarzyszenie i przyszłe członkostwo Polski w Unii Europejskiej*, Ośrodek Badań Europejskich Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995, s. 5.

dowe – europejskie, które to swe rozwiązanie znaleźć mogą w sferze działań organizowanych przez organy unijne, a realizowanych na poziomie lokalnym przy zachowaniu odrębności systemów edukacyjnych krajów beneficjentów. Działania te stanowią próbę całościowego podejścia do europejskiego rynku pracy, z uwzględnieniem założeń zawartych w *Białej karcie*, a dotyczących uczenia się przez całe życie społeczeństwa informacyjnego oraz budowania instytucji.

Z punktu widzenia pracownika (przyszłego bądź poszukującego pracy) współczesne rynki pracy stawiają przed nim nowe wymagania. Elastyczność w zdobywaniu nowych umiejętności, otwarty umysł, ciągłe doskonalenie kwalifikacji to cechy dzięki którym, będzie w stanie zaistnieć na europejskim rynku pracy.

Z wyżej wymienionych powodów zmian wymaga również system i jakość kształcenia dzieci i młodzieży. Zmiany programów z instrumentalnych na otwarte, dostarczyć mają wiedzy o współczesnym świecie i umiejętności niezbędnych w ewoluujących społeczeństwach.

Aby sprostać tym wszystkim zadaniom współczesnych rynków pracy są konieczne jak najszersze zmiany w kształtowaniu polityki edukacyjnej państwa. Potrzebne jest zarówno zaangażowanie własnych środków, jak i pomoc dostarczana z zewnątrz.

To właśnie Unia Europejska poprzez program *Phare* jest największym, zagranicznym udziałowcem w kształtowaniu reformy systemu edukacji i szkoleń w Polsce, na kwotę około 33 mln ecu (wyłączając program *Tempus*). Pierwsze fazy programu *Tempus* zlikwidowały drastyczne różnice między poziomem nauczania uczelni na Wschodzie i Zachodzie Europy, co umożliwiło skupienie się na priorytetach wspólnych dla całej Unii.

Realizowane plany, programy finansowane z budżetu UE mają pomóc różnym wskazanym grupom (pracownikom, bezrobotnym, młodym ludziom wchodzącym na rynek pracy po raz pierwszy, kobietom) stać się integralną częścią rynku pracy.

Polska, biorąc udział w analizowanych programach, już w okresie stowarzyszeniowym, bierze aktywny udział w procesach integracyjnych wewnątrz Unii. Już przed formalnym członkostwem korzysta z programów stworzonych wewnątrz Unii, dopasowując swoje standardy edukacyjne i szkoleniowe. Jednocześnie współpraca ta odbywa się z pełnym poszanowaniem prawa naszego kraju i respektuje całkowicie odpowiedzialność państwa za treść programów nauczania oraz organizację systemu edukacji.

Rolą programów jest weryfikacja i przebudowa segmentów szkolenia oraz systemów kształcenia, by dostosować je zarówno do narodowych, jak i europejskich potrzeb społecznych i gospodarczych.

Wdrażanie programów wspólnotowych w Polsce niesie ze sobą wiele konsekwencji zarówno w dziedzinie edukacji, jak i kształtowania sytuacji młodych Polaków na europejskim rynku pracy. Polska, adaptując programy, przyjęła rozwiązania unijne, co jest zrozumiałe w bliskiej akcesji w struktury Unii Europejskiej.

Daje to możliwość rozwiązywania problemów wspólnych dla Unii i Polski przy korzystaniu z doświadczeń państw lepiej rozwiniętych, a ponadto zapobiegnie lub zminimalizuje problemy, mogące się pojawić po przyjęciu do UE. Ważne staje się pytanie czy unijne priorytety realizowane w przyjętych przez Polskę programach zbieżne są z priorytetami naszego kraju, np. czy w Polsce nie ważniejsze jest bezrobocie w rolnictwie lub restrukturyzowanym górnictwie niż bezrobocie ludzi młodych w zjednoczonej Europie. Wszak programy skierowane są i wpływają głównie na środowisko ludzi młodych. Kolejną kwestią jest pytanie o efektywność działań programów w Polsce i czy przyznane fundusze spożytkowane zostały w sposób należyty.

Bez wątpienia pozytywnym wymiarem działania programów jest zarówno podnoszenie jakości kształcenia, jak i zasobów pracy przez promowanie i próby współdziałania podmiotów gospodarczych z systemem edukacji Związany jest z tym przepływ informacji, szybkie reagowanie na zmiany popytu i podaży, kształcenie odpowiednich kadr. Obecnie w Polsce drastycznie odczuwany jest jednak brak współpracy jednostek edukacyjnych z innymi podmiotami rynku pracy. Nie ma praktycznie żadnej wymiany informacji na temat potrzeb i zamierzeń tych dwóch sektorów. Trudno jest mówić o wspólnej polityce w dziedzinie edukacji i zatrudnienia w sytuacji, kiedy Ministerstwo Edukacji i Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej nie podejmują nawet prób wspólnej realizacji projektów w tych dziedzinach. Poprzez programy, w których bierze udział Polska, ujawnia się także świadomość zagrożeń związanych z zawężeniem funkcji szkolnictwa do pragmatyzmu ekonomicznego i traktowaniem dzieci i młodzieży w kategoriach zasobów ludzkich lub kapitału ludzkiego.

Podsumowując, trudność sprawia ocena efektywności programów unijnych i ich wpływu na polski system edukacji i rynek pracy. Działania te wydają się być niezintegrowane bezpośrednio z potrzebami polskiego rynku pracy, a raczej z diagnozą i przewidywaniami dotyczącymi unijnych rynków pracy. W rzeczywistości najczęściej wymiany pomiędzy uczelniami czy innymi jednostkami oświatowymi ograniczały się do kontaktów towarzyskich niż wymiany doświadczeń i opinii. W sytuacji tej należałoby się zastanowić nad celowością wydawanych środków. Wydaje się, że jedynie w celowy sposób wykorzystane zostały środki przyznane na programy wymiany i staży młodzieży w celu wzajemnego poznania innych kultur, społeczeństw i światopoglądów. Najgorzej natomiast należy ocenić realizację programów mających na celu diagnozę i przystosowanie polskiego rynku pracy do wymagań rosnącej konkurencji. W Polsce nie powstały ani prognozy, ani oceny celowości wdrażania programów w odniesieniu do problemów charakterystycznych dla Unii. Nadmienić również należy, że liczba osób uczestniczących w tego typu programach nie jest w stanie wpłynąć na sytuację na polskim rynku pracy.

Wiele zastrzeżeń budzi także polska strona organizacyjna programów unijnych. Obecnie aż trzy instytucje odpowiedzialne są za rozdysponowywanie środków

unijnych, natomiast żadna z nich nie jest zobligowana do weryfikacji celowości przyznanych funduszy. Trudno jest więc mówić o zintegrowanych działaniach w sferze edukacji i zatrudnienia w ramach przyznanych przez UE środków.

Reasumując, w przyszłości powstać może pytanie ze strony organów UE o efektywność wydanych środków na programy współpracy edukacyjnej i stan polskiego rynku pracy w obliczu integracji.

Literatura

Decyzja Rady Unii Europejskiej z dnia 6 grudnia 1994 r. o ustanowieniu programu działań Wspólnot Europejskich w dziedzinie polityki kształcenia i szkolenia

Human resource development and training strategies: the experience and result of Eurotecnet programme, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1995

M. Karasińska-Fendler, *System edukacji a stowarzyszenie i przyszłe członkostwo Polski w Unii Europejskiej*, Ośrodek Badań Europejskich Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995

Materiały Biura Koordynacji i Kształcenia Kadr dotyczące programu Sokrates i Młodzież dla Europy III

W. Rabczuk, *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej na tle przemian w szkolnictwie krajów członkowskich*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1994.

Traktat z Maastrich, rozdział 3, Art. 126, 127

A. Dziewulska, *Wsparcie polskiego szkolnictwa przez program Tempus*, „Wspólnoty Europejskie" 1997 nr 10, s. 30 – 33

Materiały Unii Europejskiej dostępne na serwerze http:/www.europa.eu.int oraz www.eft.eu.int

H. Latkiewicz, *Problemy zatrudnienia w UE*, „Wspólnoty Europejskie" 1998 nr 10, s. 45

H. Latkiewicz, *Decyzja Rady UE w sprawie wzmocnienia współpracy w dziedzinie zatrudnienia*, „Wspólnoty Europejskie" 1998 nr 9, s. 61